

GRADIŠČA ŽELEZNE DOBE V SLOVENIJI

MITJA GUŠTIN

Posavski muzej Brežice

Poizkus razvrstitve gradišč v Sloveniji ni končna beseda; je šele osnova, na kateri naj se začne načrtno delo.

V zadnjih letih so bile prazgodovinske naselbine in gradišča temeljito obravnavane. Arheološki posvetovanji v Smolenicah na Slovaškem in kasneje v Mostarju sta pomemben mejnik, kjer so bili zbrani in predstavljeni rezultati raziskav in dosedanjih poznavanj naselbin železne dobe na širšem območju jugovzhodne Evrope.¹

Bogato in reprezentativno grobno gradivo, ki nam je stoletje dolgo služilo za klasifikacijo posameznih arheoloških kultur in obdobj, izdelavo natančnih kronologij in poznavanje dela nekdanje materialne kulture, je le samo izbor boljših obrtniških pa tudi umetniških dosežkov, narejenih primerno stopnji razvoja in pogrebnim svečanostim.

Sistematične raziskave naselbin, kjer se srečujemo z minulo človekovo vsakdanjostjo, predstavljajo za arheološko stroko tehnično in finančno zahtevnejše naloge, medtem ko nudijo, razen izjemoma, širšemu občinstvu skromnejše ostanke materialne kulture v primerjavi z grobnimi najdbami. Prostor, v katerem je prazgodovinski človek živel, delal in ustvarjal, se večno zanj boril in umiral, nam danes predstavlja skupek neznank, ki jih lahko moderna arheologija razreši le z načrtnim odkrivanjem naselbinskih slojev, utrdbenih arhitektur, bivališč in obrtniških objektov, z ovrednotenjem grobne materialne kulture in ritualov ter s pisanimi viri antičnih zgodovinarjev.

Samo tako bomo lahko izpolnili zadano osnovno nalogo arheološke stroke, da raziščemo in prikažemo pretekle družbene stopnje prazgodovinskega človeka na našem ozemlju v posameznih obdobjih, kje in kako je živel, s čim se je preživljal in vzroke, ki so privedli do razvoja vzpona in propada posameznih kultur.

V Sloveniji so že konec 19. stoletja tedanji arheologi posvečali posebno pozornost prazgodovinskim naselbinam, predvsem utrjenim gradiščem, ki so z dobro vidnimi okopi opozarjala strokovnjake na svoj obstoj. K. Dežman, F. Hochstätter in A. Müllner so v 80-letih prejšnjega stoletja objavili

številne načrte in skice gradišč, s katerimi so želeli predstaviti mogočne, bogatim grobiščem pripadajoče postojanke na eni strani, na drugi pa so že opozorili na medsebojno povezavo med geografsko (strateško) lego, pomembnejšimi prometnimi povezavami ter gostoto železnodobnih utrjenih bivališč.² Prva izkopavanja na gradiščih sta izvedla A. Müllner v Šmihelu pri Postojni³ in J. Pečnik na Magdalenski gori.⁴ Njuna izkopavanja so bila kratkotrajna in pomanjkljivo objavljena, tako da danes nimajo uporabne vrednosti.

Številna in dobro ohranjena gradišča na Notranjskem, Krasu in v Istri so vzpodbudila C. Marchesettija, da je leta 1903 izdal temeljno delo *I Castellieri*, v katerem je v besedi, pa tudi z risbo predstavil preko 140 gradišč in arheoloških najdišč z omenjenega ozemlja.⁵ Z W. Šmidom pa se je v Sloveniji v začetku tega stoletja pričelo praktično terensko raziskovalno delo. Številna izkopavanja in sondiranja gradišč po vsem slovenskem ozemlju tja do druge svetovne vojne so žal ostala brez sistematične objave, tako da so njegova prizadevanja prav pri raziskavi bivališč prazgodovinskega človeka ostala brez potrebne dokumentacije.⁶

Raziskave naselbin železne dobe so se v Sloveniji pričele ponovno v 60-letih, ko sta S. Gabrovec in O. H. Frey oživela zanimanje zanje ter zastavila osnovno dokumentiranje in izris najpomembnejših halštatskih gradišč.⁷ Sistematično izkopavanje gomile in naselbine v Stični pod vodstvom S. Gabrovca je dalo izredno bogata in koristna spoznanja, tako v poznavanju grobnega rituala kot v povezavi naselbinskih slojev na gradišču z »zgodovinskimi dogodki«⁸ kakor je vpad v Balkana v 7. stoletju, posledice vdora Skitov konec 6. stoletja, naseltev Keltov v 3. stoletju in okupacija Rimljanov v začetku našega štetja.⁸ Sestletno izkopavanje naselbine v Stični je izšolalo tudi nekaj arheologov mlajše generacije, ki bodo s potrebnim znanjem nadaljevali načrtno delo na drugih najdiščih, s čimer bo omogočeno programirano raziskovanje naselbin in gradišč železne dobe v Sloveniji.⁹

Na ključje, predvsem pa hiter razvoj slovenskih naselij sta pripomogla k odkritju prve halštatske hiše v Mostu na Soči (staro ime Sveta Lucija). V okviru zaščitnega izkopavanja smo tako dobili prvo, strokovno izkopano in dokumentirano prazgodovinsko hišo. Raziskave D. Svolljška, ki se od 1972. leta dalje vrstijo vsako leto, so odkrile obsežno naselbino, v kateri so zastopane stavbe iz starejše in mlajše železne dobe kot zgodnjericinskega obdobja. Arheološka izkopavanja naselbine v Mostu na Soči sodijo med najpomembnejša odkritja, saj bodo omogočila vpogled v urbanistične zasnove prazgodovinske naselbine ter stopnjo kulturnega in gospodarskega razvoja posameznih obdobj.¹⁰

V prizadevanju k boljšemu poznavanju naselbin železne dobe sodi tudi sondiranje Posavskega muzeja na Libni nad Krškim. Rezultati iz Stične so bili v mnogočem potrjeni tudi na Libni, v nekaterih stvareh pa se gradišči med seboj tudi razlikujeta, kar je posledica geografske oddaljenosti in bližina Libne balkanskemu in panonskemu prostoru.¹¹

TIPOLOGIJA GRADIŠČ

Železnodobne naselbine v Sloveniji lahko že s terenskim rekognosciranjem razdelimo v več smiselnih skupin, ki predstavljajo posamezne tipe gradišč. Pri tem je treba upoštevati, da je sama oblika gradišč oziroma poteka nasipov

pri tem najmanj pomembna, saj se v večini primerov nasipi ali obzidja prilagajajo oblikovanosti terena. Gradišča oziroma prazgodovinske naselbine so na slovenskem ozemlju praviloma grajene na vzpetinah. Nasipi in obzidja so mnogokrat povezana z naravnimi prepadi in strminami, sama gradišča pa zasnovana tako, da so za obrambo optimalno izkoriščene vse naravne možnosti, dopolnjene z utrdbenim sistemom.

Zaradi značilne pokrajine lahko gradišča že po zunanjem izgledu v grobem ločimo na dve osnovni skupini: dolensjska in kraško-istrska. Tako je za kraška in nekatera istrska gradišča,¹² imenovana tudi kaštelirji, značilno, da so grajena izključno iz kamna brez zemljenih nasipov, medtem ko je za dolensjska gradišča značilen pojav zemljenih nasipov v povezavi s kamnitimi obzidji ter leseno konstrukcijo. Na Krasu in deloma tudi v slovenski Istri potekajo utrdbene konstrukcije v velikih kamnitih nasipih, medtem ko je dolensjska obzidja (v to skupino sodijo tudi gradišča na Štajerskem in Beli krajini) skoraj povsod prerasla trava in jih običajno sledimo v obliki umetno oblikovanih teras in nasipov.

Če izvzamemo velikost gradišč, katero obravnavamo v zaključnem poglavju, moremo gradišča v Sloveniji glede na današnje stanje arheološke stroke smiselno razvrstiti po naslednjih značilnostih: lega in položaj gradišč, sistemi obzidij, konstrukcije obzidij in konstrukcija vhoda.¹³

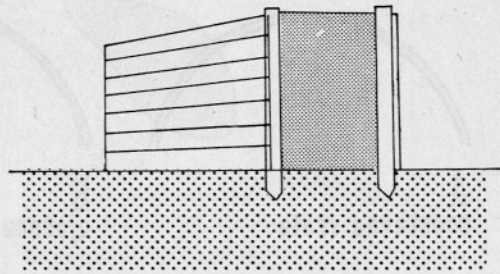
I. LEGA IN POLOŽAJ GRADIŠČ

a) **Tip nizkega gradišča v obliki platoja.** Praviloma so to naselbine, ki so zaradi velike površine zastavljene na nižjih zložnejših vzpetinah, katere dobijo zaradi izgradnje močne utrdbe terasasto obliko. Taka gradišča običajno obdajajo prostrane doline, ki so bile v prazgodovini gospodarsko (živinorejsko in poljedelsko) zaledje naselbine. Značilni primeri takega tipa so gradišča v Stični (sl. 6), Šmihelu pri Postojni, Velikih Malencah pri Brežicah, Turiški vasi pri Tinju in Vinici v Beli krajini.

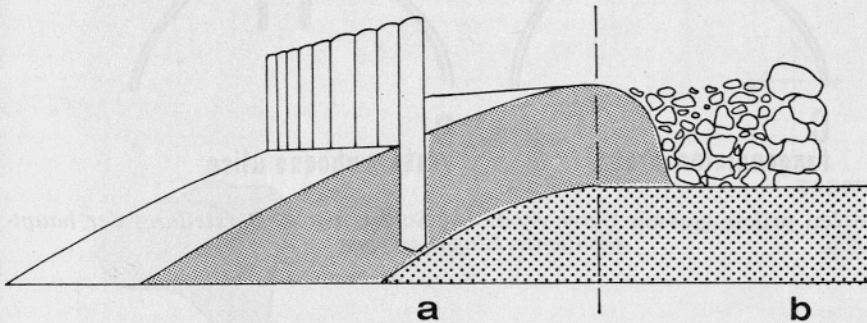
b) **Tip gradišča na vrhu hriba.** Najpogostejši tip gradišča predstavljajo utrjene naselbine na višjih vzpetinah. Velikost teh naselbin je različna, in ne dosegajo le izjemoma (Vače, Vinji vrh) površin tipa I a. Strma pobočja hriba služijo kot dodatna, naravna obramba v povezavi z zemljenim nasipom ali obzidjem. Večina gradišč v Sloveniji sodi v ta tip; kot primere naj navedemo le gradišča na Libni (sl. 11), Magdalenski gori (sl. 7), Pošteli (sl. 9), Cvingerju pri Toplicah (sl. 8), Višnji gori, Kučarju (sl. 10), Tinjanu, Dvorih nad Izolo.

c) **Tip gradišča v ravnini.** Takšne naselbine poznamo predvsem na Krasu, kjer je svet razgiban in je v izobilju kamna, s katerim so lahko zgradili visoko in močno utrdbo. Kot primera navajamo Volčji grad (sl. 5: 2) in Sveto pri Komnu.

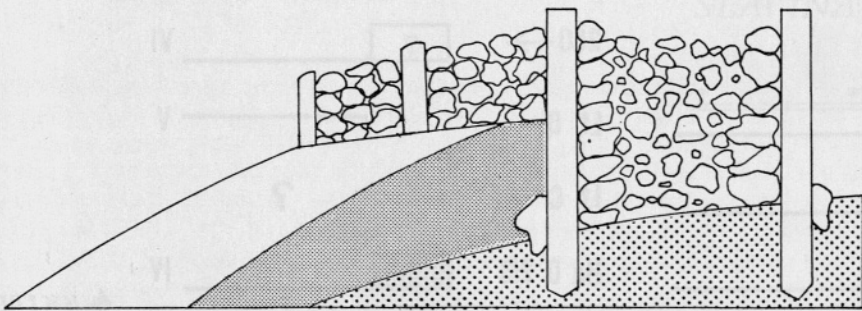
d) **Tip gradišča ob prepadni steni.** Naselbine, ki se naslanjajo na naravne prepadne stene so predvsem značilnost Pivške kotline in doline notranjske Reke. Na visokih grebenih so zgrajena gradišča tako, da so z utrdbenimi konstrukcijami zavarovana samo na eni strani, medtem ko druge strani predstavljajo naravni prepadi. Taka gradišča poznamo na Socerbu in v okolici Knežaka: Čepna (sl. 5: 8), Silentabor (sl. 5: 10), Gradišče (sl. 5: 7).



A



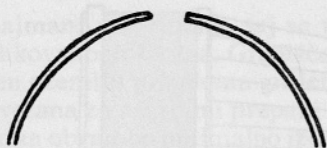
B



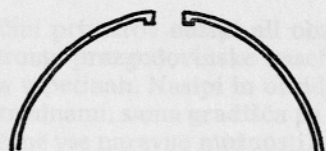
C

1 Poskus rekonstrukcije obzidij. — Versuch einer Rekonstruktion der Befestigungsmauern: A (Libna, Magdalenska gora), B (Libna, faza II a in II b), C (Stična)

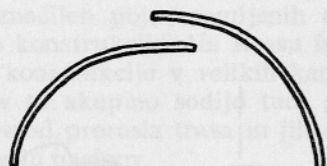
e) **Gradišča v rečnem meandru.** Povsem izjemen tip gradišča, ki je pri nas razmeroma redek. Naselbina je locirana v meandru reke in ob naravni vodni zaščiti še dodatno utrjena z obrambnimi zidovi in nasipi. Klasičen primer takega gradišča sta Marof v Novem mestu in Pustni gradac v Beli krajini.



A
enostavna vrata



B
ojačena enost. vrata



C
tangencialna vrata

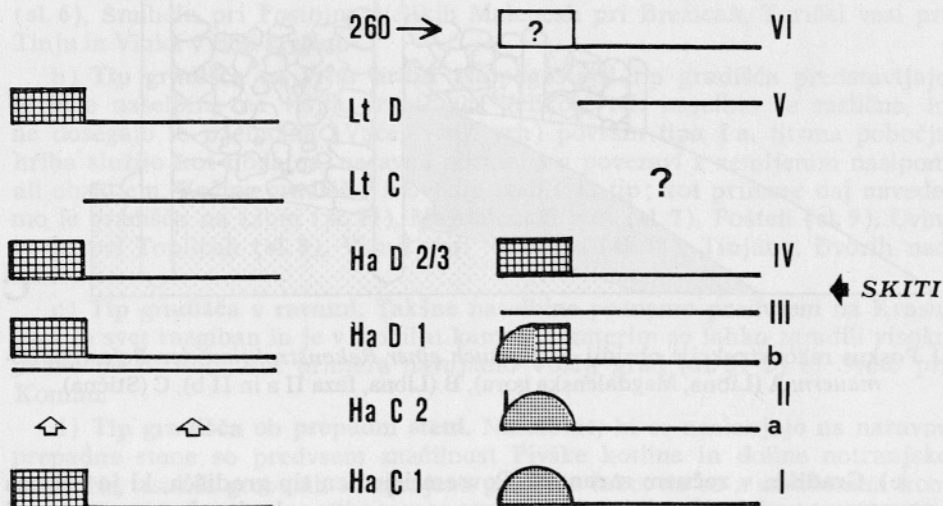


D
vrata z vhodno ulico

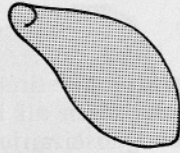
2 Shematičen prikaz glavnih tipov vhoda. — Schematische Darstellung der hauptsächlichsten Eingangstypen

STIČNA

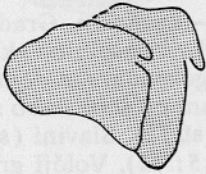
LIBNA



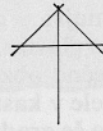
3 Primerjava utrdbenih in naselbinskih slojev med Stično in Libno. — Vergleich der Befestigungs- und Siedlungsschichten in den Ringwällen von Stična und Libna



BABA



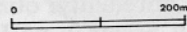
GRADIŠĆE



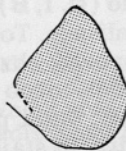
TABOR



SLAVINA



SELCE



4 Skica gradišća v okolici Slavine. — Skizze der Ringwälle in der Umgebung von Slavina

II. SISTEMI OBZIDIJ

Gradišča v Sloveniji zelo težko razvrstimo glede na sistem obzidja. Večina gradišč še ni bila strokovno sondiranih ali izkopanih, zato lahko našo razdelitev opremo le na terensko rekognosciranje, ne moremo pa upoštevati posameznih razvojnih stopenj.

a) **Enostavna gradišča.** V to skupino sodijo naselbine z enojnim obrambnim nasipom ali obzidjem, katero prilagojeno terenu poteka praktično v zaključnem »krogu«. Večina gradišč sodi v to skupino: Zagrajec (sl. 5: 1), Selce (sl. 4), Magdalenska gora (sl. 7), Cvinger (sl. 8), Dobrnič, Višnja gora, Marof pri Novem mestu, Šmihel itd.

b) **Gradišča s prečnimi nasipi oziroma obzidji.** Mnogo gradišč ima glavno obzidje predeljeno z manjšimi nasipi oziroma obzidji. Brez izkopavanj je danes težko presoditi, ali gre za istočasno gradnjo ali pa je treba prečne nasipe pripisati kasnejšim gradnjam. Dober primer takega gradišča je Stična (sl. 6), kjer je bilo glavno obzidje v celoti zgrajeno v začetku železne dobe, medtem ko je bilo prečno obzidje, ki razdeli naselbino v dva dela (akropolo in civitas?), zgrajeno šele v kasnolatenskem obdobju 1. stoletja pr. n. š. Značilni naselbini te skupine sta še gradišči na Vačah in Pošteli (sl. 9).

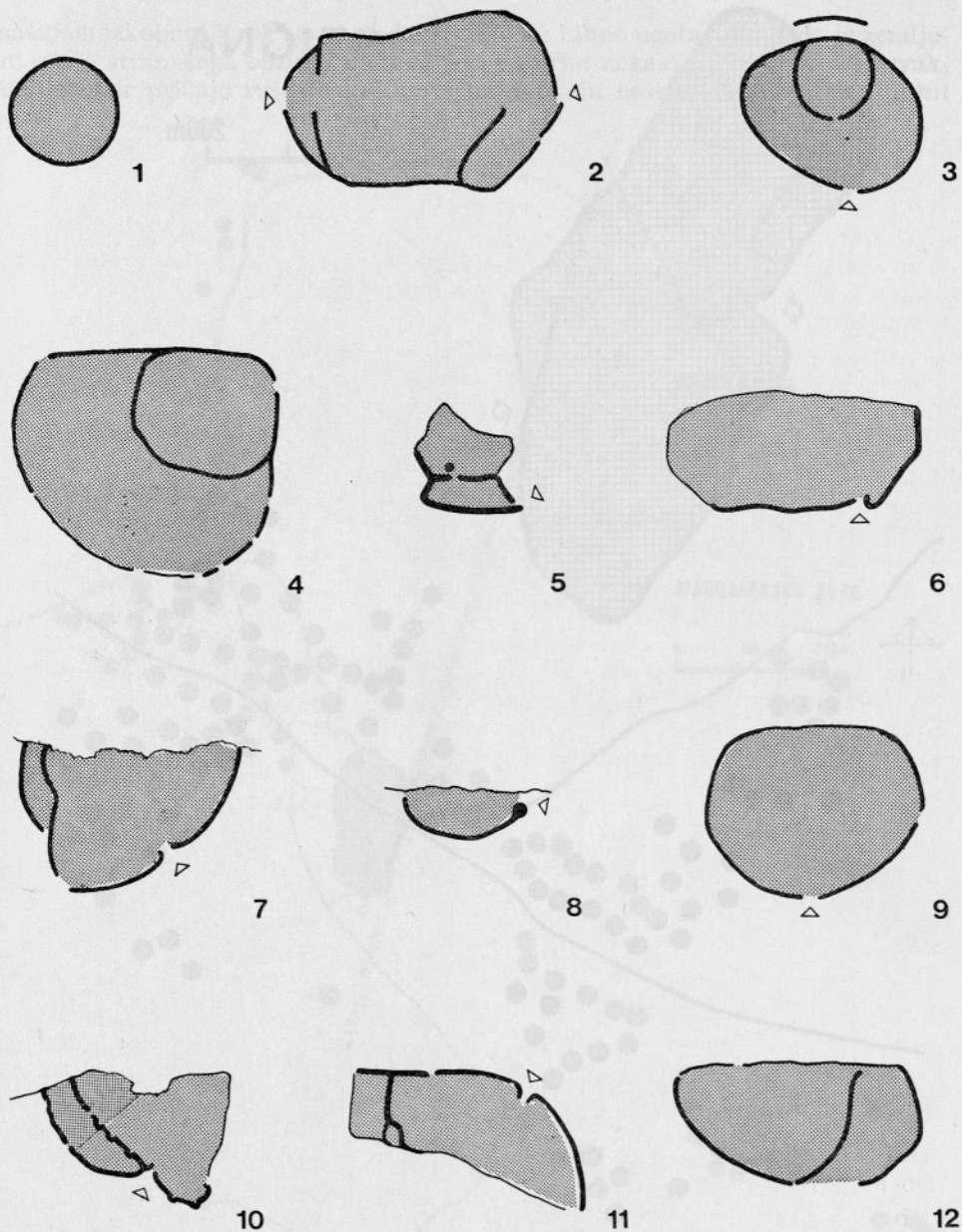
c) **Gradišča s pomožnim ali stranskim obzidjem — aneksom.** Gradišča te skupine imajo razen glavnega obzidja še stransko, ki v okvir naselbine vključuje dodaten prostor, mogoče kot obor za živino ali druge gospodarske dejavnosti, ali pa je postavljeno dodatno obzidje na terenu, ki je sam po sebi slabo zavarovan. Predstavniki takih gradišč so naselbine na Libni (sl. 11), Slavini (sl. 4) in Kerin nad Pivko (sl. 5: 5), Sv. Mihael pri Štorjrah (sl. 5: 12), Volčji grad (sl. 5: 2).

III. KONSTRUKCIJA OBZIDIJ

Pri opredelitvi obzidij in zemljenih nasipov se moremo opreti le na izkopavanja v Stični in na Libni. Stari podatki, ki jih imajo S. Rutar za izkopavanja J. Pečnika na Magdalenski gori, A. Müllner za Šmihel in W. Šmid za gradišča Pohorja, nam lahko le dopolnjujejo in potrjujejo rezultate najnovejših izkopavanj. Zaenkrat moremo ločiti le tri osnovne tipe utrdbe in kot posebnost obrambne tehnike še tlakovanje pobočij.

a) **Vzporedni leseni ograji, med katerima je nasuta ilovica (sl. 1, A).** Ograja je lahko izdelana iz desk (Libna) ali s prepletom (Magdalenska gora). Širina med ograjama je tako na Libni kot Magdalenski gori 1 m, čas gradnje pa glede na izkopavanja na Libni sodi v Ha C obdobje.¹⁴ Ta vrsta obrambne konstrukcije še ni dokončno raziskana, saj imamo z izkopavanji na Libni samo profil in nobenega planuma (sl. 12).

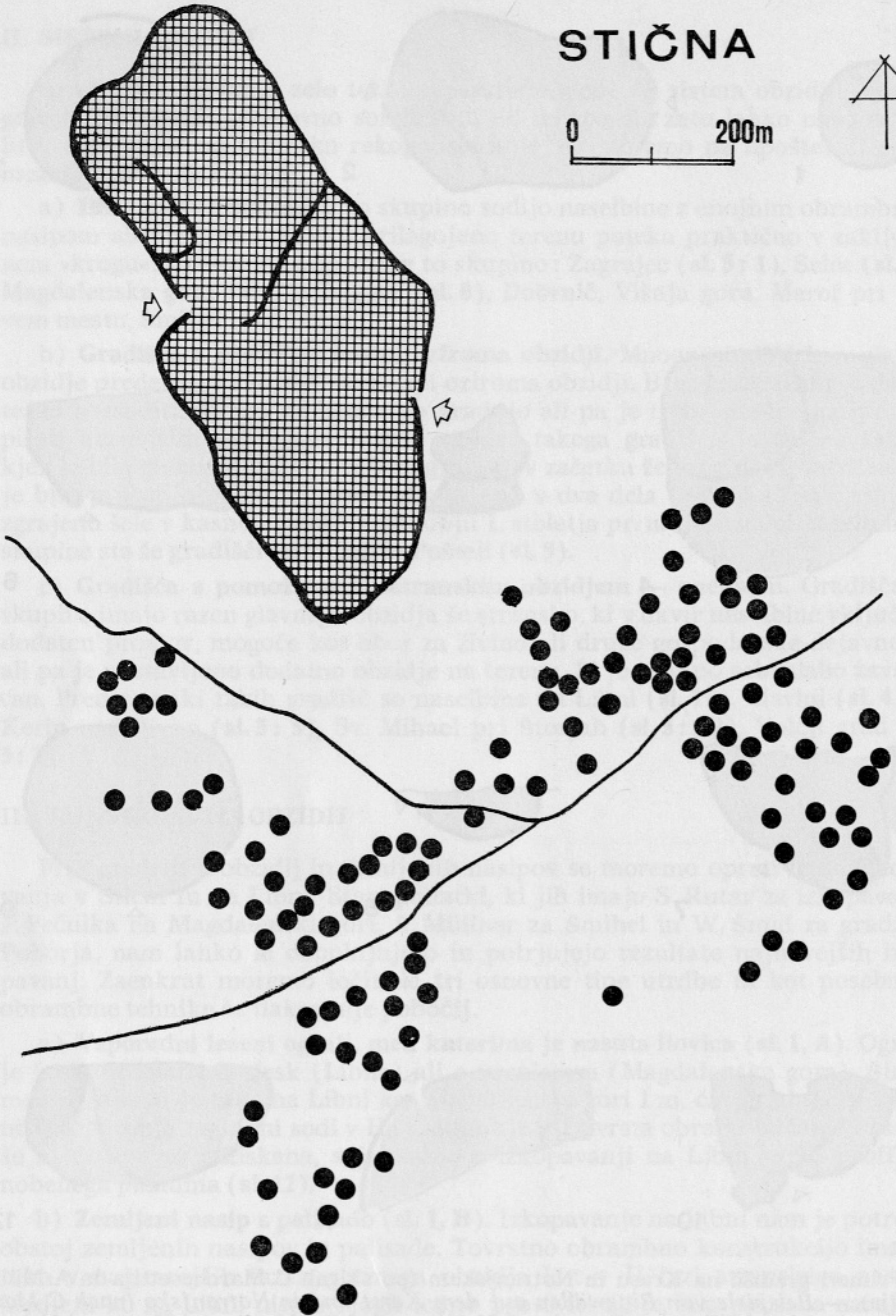
b) **Zemljeni nasip s palisado (sl. 1, B).** Izkopavanje na Libni nam je potrdilo obstoj zemljenih nasipov in palisade. Tovrstno obrambno konstrukcijo imamo tako v najstarejših fazah glavnega obzidja kot v II. fazi stranskega nasipa. Medtem ko na Libni nismo mogli točno ugotoviti ali je bila palisada narejena samo iz kolov (priloga 1), pa W. Šmid poroča o palisadi izdelani s prepletom na Pošteli. Prav na Pošteli in drugih štajerskih najdiščih pa je pred zemljenim



5 Primeri gradišč na Krasu in Notranjskem (po skicah C. Marchesettija in A. Müllnerja). — Beispiele von Ringwällen auf dem Karst und in Notranjsko (nach C. Marchesetti und A. Müllner): 1 Žagrajec, 2 Volčji grad, 3 Sv. Martin pri Komnu, 4 Vahta, 5 Kerin nad Pivko, 6 Dolnji Zemon, 7 gradišče nad Knežakom, 8 Čepna, 9 Sv. Ambrož, 10 Šilentabor, 11 Trnovo pri Ilirski Bistrici, 12 Sv. Mihael pri Štorjah

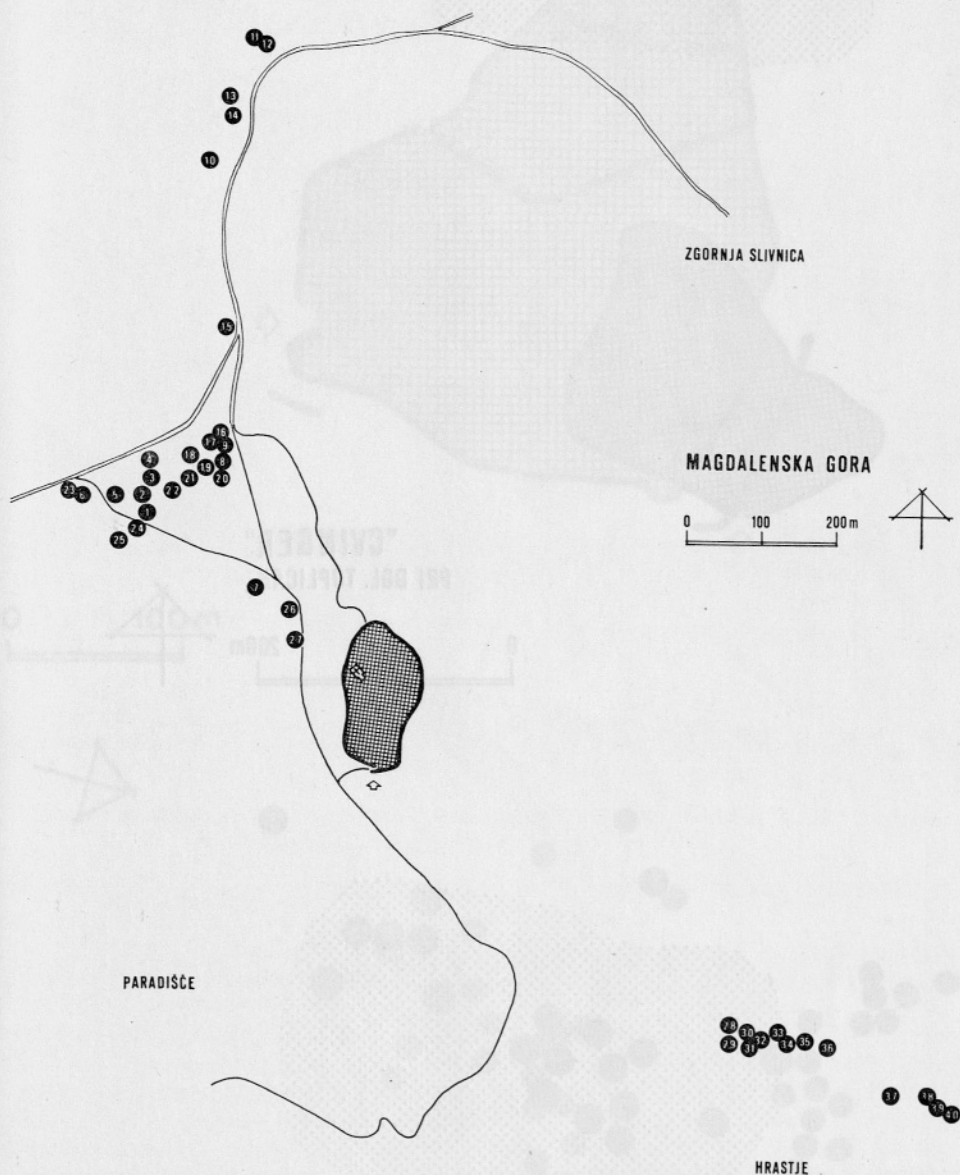
STIČNA

0 200m

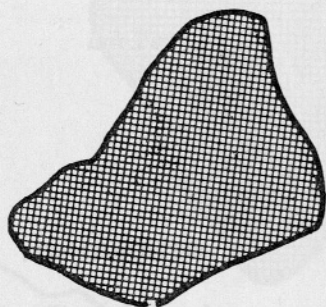
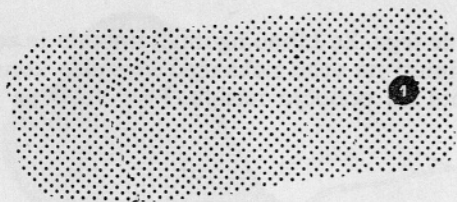


6 Naselbinski kompleks Stične z gomilami. — Siedlungskomplex von Stična mit Grabhügeln (cfr. Arh. vestnik 20 [1969] 179)

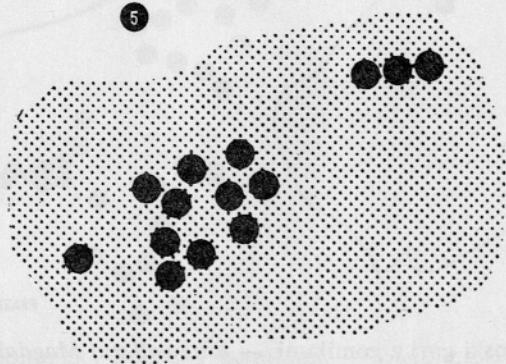
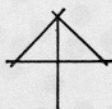
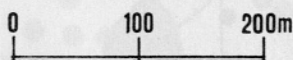
nasipom izkopani jarek sestavni del le-tega. Za Libno ugotavljamo, da je zemljani nasip stranskega obzidja moral imeti na vrhu nekakšno kamnito konstrukcijo za kar pričajo ruševinski kamni na pobočju nasipa. Prav tako pa je bil



7 Gradišče na Magdalenski gori z gomilami. — Ringwall auf Magdalenska gora mit Grabhügeln (cfr. Varstvo spomenikov 17—19/1 [1974] 103)

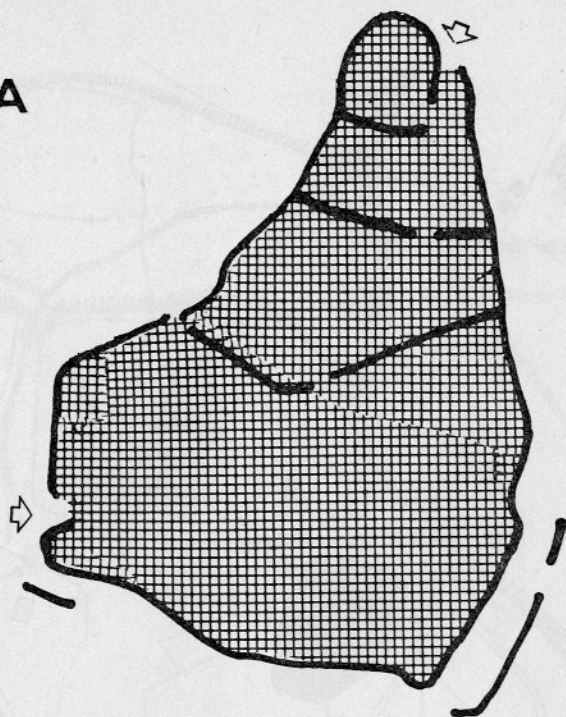


"CVINGER"
PRI DOL. TOPLICAH

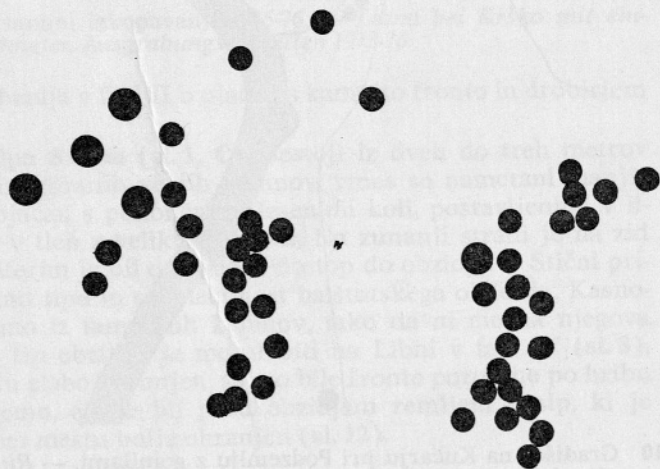


8 Gradišče »Cvinger« pri Dolenjskih Toplicah z gomilami. — Ringwall »Cvinger« bei Dolenjske Toplice mit Grabhügeln (cfr. Arh. vestnik 27 [1976] 394)

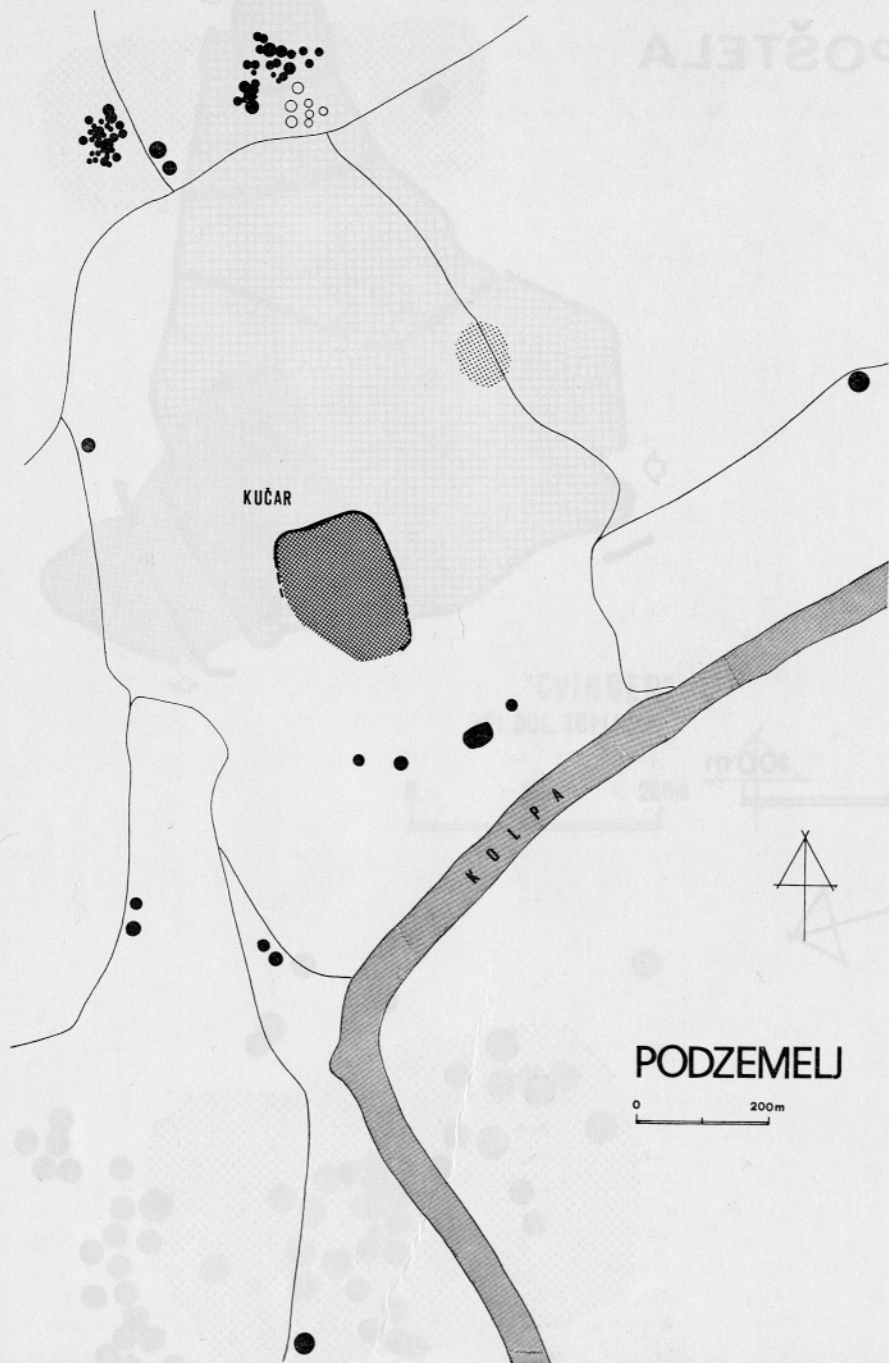
POŠTELA



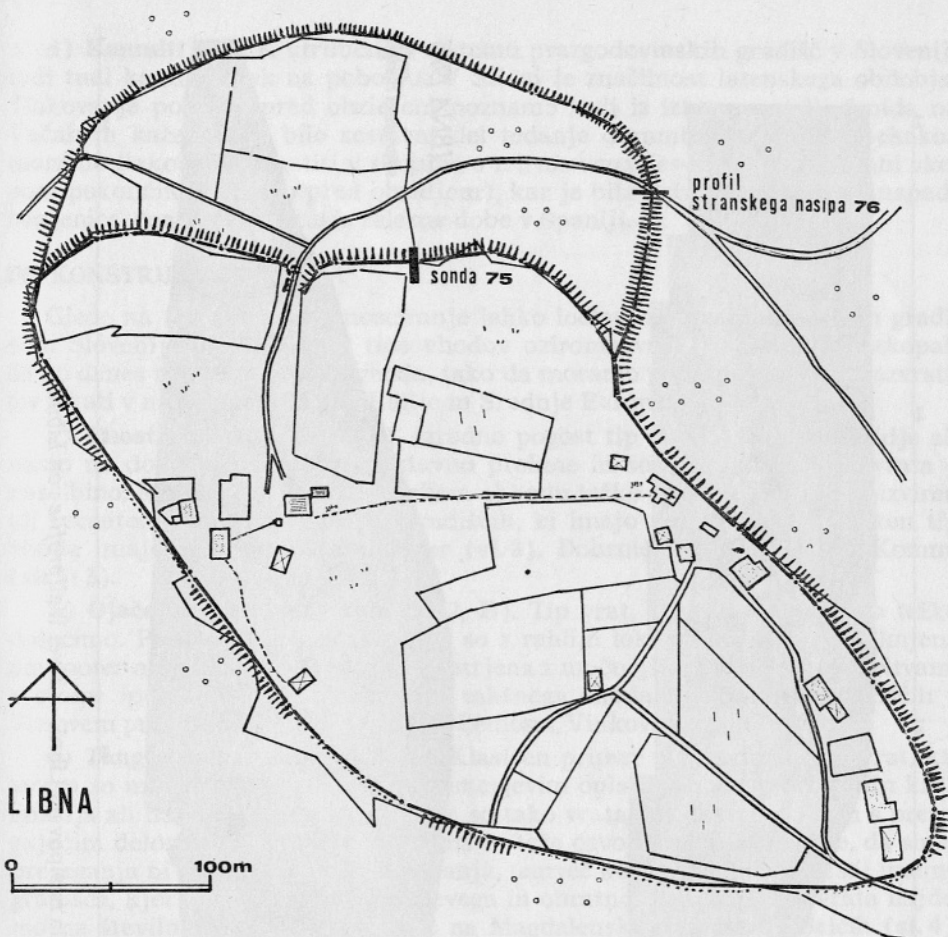
0 100 m



9 Gradišče Poštela pri Mariboru z gomilami. — Ringwall Poštela bei Maribor mit Grabhügeln (cfr. Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. 10 [1974] 5)



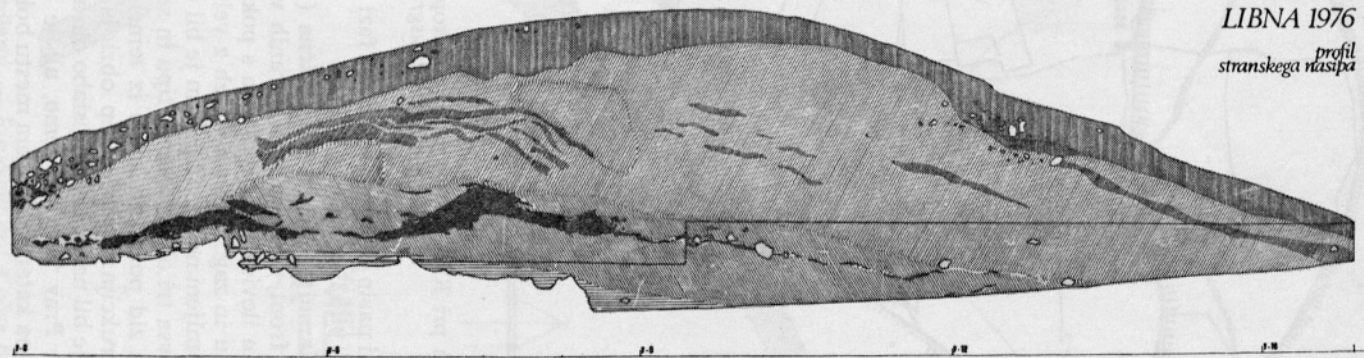
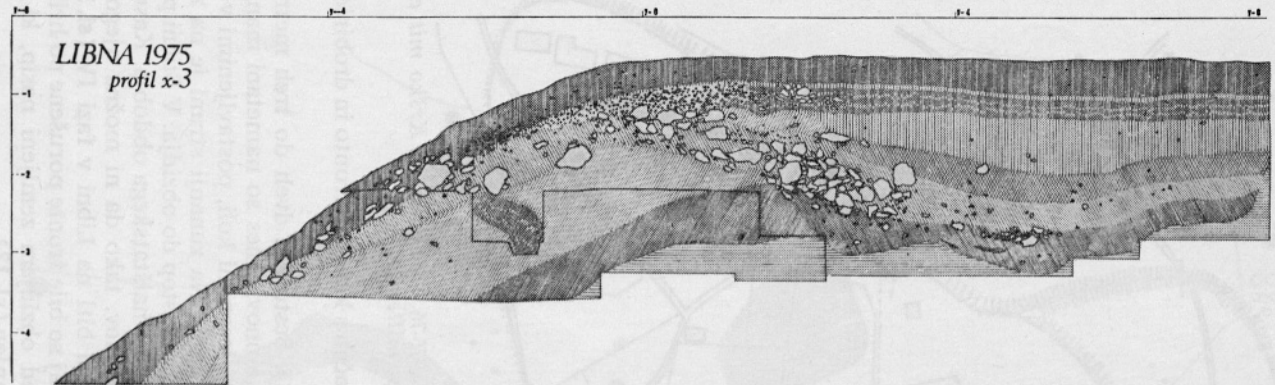
10 Gradišče na Kučarju pri Podzemlju z gomilami. — Ringwall auf Kučar bei Podzemelj mit Grabhügeln (cfr. J. Dular, Podzemelj, Katalogi in monografije 16 [1978] 8)



11 Libna pri Krškem z vrisanimi izkopavanji 1975-76. — Libna bei Krško mit eingezeichneten Ausgrabungsschnitten 1975-76

zemljeni nasip glavnega obzidja v fazi II b ojačan s kamnito fronto in drobirjem (sl. 1, B; sl. 12).

c) **Kamnito obzidje tipa Stična (sl. 1, C).** Sestoji iz dveh do treh metrov širokih front, narejenih iz izbranih večjih kamnov, vmes so nametani manjši kamni in ilovica. Zid je ojačan s pokončnimi lesenimi koli, postavljenimi v linijo zidu in zagodenimi v tleh z velikimi kamni. Na zunanji strani je na zid nasut zemljeni nasip, s katerim je bil otežkočen dostop do obzidja. V Stični pripadajo vsa tri obzidja temu tipu in so značilnost halštatskega obdobja. Kasno-latenski zid poznamo samo iz temeljnih kamnov, tako da ni možna njegova rekonstrukcija. Podoben tip obzidja je moral biti na Libni v fazi IV (sl. 3), čeprav je bil na tem mestu slabo ohranjen, saj so bile fronte porušene po hribu navzdol. Prav tako ne vemo, ali je bil pred obzidjem zemljeni nasip, ki je mogoče na katerem drugem mestu bolje ohranjen (sl. 12).



12 Profila nasipov na Libni. — Zwei Wallprofile von Libna

d) **Kamniti tlak.** K utrdbenem sistemu prazgodovinskih gradišč v Sloveniji sodi tudi kamniti tlak na pobočju. V Stični je značilnost latenskega obdobja. Tlakovanje pobočja pred obzidjem poznamo tudi iz izkopavanj W. Šmida na Vačah in kaže, da je bilo sestavni del tedanje obrambne tehnike. Vsekakor moremo tlakovanje uvrstiti v skupino s t. i. *chevaux-des-frise* (ostri kamni vkopani pokončno v zemljo pred obzidjem), kar je bila dobra zaščita pred napadi konjenice, znana predvsem iz železne dobe v Španiji.

IV. KONSTRUKCIJA VHODA

Glede na terensko rekonosciranje lahko ločimo na prazgodovinskih gradiščih Slovenije štiri osnovne tipe vhodov oziroma vrat. Raziskali ali izkopali še do danes nismo nobenega vhoda, tako da moramo potrditev za našo razvrstitev izkati v naselbinah Grčije, Italije in Srednje Evrope.

a) **Enostavna vrata (sl. 2, A).** Izredno pogost tip vhoda, kjer se obzidje ali nasip na določenem mestu enostavno prekine in so bila postavljena vrata v naselbino. Mnogokrat je ob terenskem obhodu težko razločiti, ali gre za izviren ali recenten vhod, posebno pri gradiščih, ki imajo več vhodov. Tovrsten tip vhoda imajo npr. gradišča Cvinger (sl. 8), Dobrnič, Sv. Martin pri Komnu (sl. 5: 3).

b) **Ojačena enostavna vrata (sl. 2, B).** Tip vrat, ki ga na zunaj zelo težko določimo. Predvsem gre za vrata, ki so z rahlim lokom nekoliko pomaknjena navznoter ali pa dodatno ojačena — utrjena z močnejšim zidom ali razširitvami v stolpe ipd. Značilne predstavnike takšnega vhoda najdemo na gradiščih v Trnovem pri Ilirski Bistrici, Dolnjem Zemonu, Vinkovem vrhu.

c) **Tangencialna vrata (sl. 2, C).** Klasičen primer prazgodovinskih vrat, katerega so mnogokrat primerjali s Homerjevim opisom vhoda v Trojo. En krak obzidja ali nasipa presega drugega in so tako vrata kot dostop do njih s presegačim delom obzidja bolj zaščiten in teže osvojljiva. Zanimivo je, da smer preseganja ni v zvezi s tehniko bojevanja, temveč kot kaže s terenom, saj imamo gradišča, kjer desni krak presega levega in obratno. Tangencialna vrata najdemo na številnih gradiščih kot npr. na Magdalenski gori (sl. 7), Selcih (sl. 4), pri Spodnji Slivnici in Gradišču pri Pijavi gorici.

d) **Vrata z vhodno ulico (sl. 2, D).** Kraka obzidja sta na primernem mestu potegnjena ostro navznoter, vhodna ulica je običajno dolga 20 do 35 metrov, vrata so bila globoko v notranjosti naselbine ter z otežkočenim dostopom dobro zavarovana. Ta tip je sam po sebi predstavljal vrh prazgodovinske utrdbene tehnike; konstrukcija vrat nam je poznana z izkopavanj v Srednji Evropi. Izredno dobre primere tega tipa vhoda imamo na Slavini (sl. 4), Libni (sl. 11) in Šmihelu pri Postojni.

ZAKLJUČKI

Arheološko karta Slovenije beleži danes čez štiristo petdeset prazgodovinskih gradišč in bivališč v slovenskem prostoru. To veliko število naselbin železne dobe se bo nekoliko skrčilo, ko bo opravljena temeljita arheološka topografija in sondiranje. Kljub temu pa to število še zmeraj predstavlja v primerjavi z naselbinami drugih dob izredno gostoto, ki nam bo povsem

razumljiva šele tedaj, ko bomo lahko na osnovi sondiranja in izkopavanja dognali za kakšno vrsto naselbin ali utrdb gre.

Pri tem imamo v mislih, da je marsikatero gradišče zgolj pribežališče ali začasna utrdba pred neposredno nevarnostjo, da nekatera gradišča pripadajo različnim časovnim obdobjem v okviru železne dobe, da lahko imamo opravka z občasnimi naselbinami, katerih prebivalci so se v različnih časovnih obdobjih naseljevali ali širili v neposredni bližini na druga mesta (npr. kompleks Slavine — sl. 4), možno pa je tudi, da prevladujejo naselbine (utrdb), ki so bile zastavljene v začetku železne dobe in so bile naseljene ves čas do prihoda Rimljanov.

V naši klasifikaciji prazgodovinskih gradišč smo namerno izpustili razvrstitev po velikosti. Tako oblika tlorisa gradišča kot njegova velikost sta od gradišča do gradišča različna. Prva je bila odvisna od oblikovanosti terena — v tej zvezi pa tudi različne konstrukcije sistemov obzidij in konstrukcije vhodov, druga pa od same namembnosti gradišča. Ali lahko mogoče pripišemo manjša tako imenovani kategoriji pribežališč ali naj večja imamo za zaključene naselbine, bo ostalo do načrtnih raziskav gradišč in okolice odprto vprašanje. Za primer naj navedemo, da meri gradišče pri Stični preko 23 ha (sl. 6), medtem ko je Magdalenska gora, ki po bogastvu in številu grobov ne zaostaja (sl. 7), mnogo manjša — približno 2 ha.

Ob taki primerjavi se pojavi vprašanje različne funkcije tako velikega gradišča v Stični kot tako majhnega na Magdalenski gori. Vsekakor moramo nekatera manjša gradišča že zaradi njihove visoke in težko dostopne lege uvrstiti med zatočišča, saj je življenje v strmini nad 1000 m nadmorske višine in brez gospodarskega zaledja za daljše obdobje praktično nemogoče (npr. gradišči na Devinu na Notranjskem in Kompoljskem hribu pri Lukovici). Obstoja pa možnost, da so bile manjšim gradiščem pripadajoče naselbine na terasah pod gradišči, kar bi še posebej veljalo za Magdalensko goro. Ravno vprašanje nezavarovanih železnodobnih naselbin v Sloveniji pa bo ostalo odprto do sistematičnih raziskav usmerjenih v to problematiko.

Izredna gostota železnodobnih gradišč, posebno v primerjavi z naselbinami ostalih obdobj, nam vedno znova postavlja vprašanje takratne populacije slovenskega ozemlja in intenzivnosti naselitve v tem času. K razjasnitvi populacije železne dobe pri nas bi nam najbolj pomagalo število grobov na posameznih najdiščih. Žal v nobenem primeru ne razpolagamo s točnim številom izkopanih grobov, niti nimamo najdišča, kjer bi bili izkopani vsi grobovi. Najštevilnejše prebivalstvo so imele verjetno tudi po površini največje naselbine v Stični, Šmarjeti in na Vačah, od koder poznamo tudi najbogatejše in številne grobove.¹⁴ V to vrsto sodita brez dvoma še naselbini na Magdalenski gori in z Mosta na Soči.¹⁵ Ostala gradišča so po površini in obsegu mnogo manjša in verjetno smemo domnevati tudi sorazmerno manjše število prebivalcev. Čeprav je absolutno število prebivalcev v določenem obdobju še nemogoče izračunati, pa ostaja dejstvo, da imamo razmeroma veliko število gradišč, ki pričajo o gostoti naseljenosti v starejši železni dobi.

Gradišča železne dobe se razen redkih izjem (Brinjeva gora, Škocjan) začnejo v 8. stoletju oziroma v začetku železne dobe v Sloveniji. Iz starejšega obdobja poznamo zaenkrat le v Ormožu utrjeno naselbino z visokim zemlje-

nim nasipom iz obdobja kulture žarnih grobišč,¹⁶ medtem ko npr. za Škocjan in Brinjevo goro ne vemo, ali sta bili gradišči v kasni bronasti dobi utrjeni ali ne.¹⁷ Analiza grobnega gradiva kakor tudi izkopanega keramičnega gradiva z naselbin Notranjske in Krasa je pokazala, da se na tem področju pričnejo gradišča najzgodneje v 8. stoletju in, da razen pri Škocjanu ne smemo pričakovati (utrjene?) naselbine starejšega obdobja.¹⁸ Grobne najdbe nam podobne zaključke potrjujejo tudi za ostala železnodobna gradišča Slovenije, pri čemer je treba poudariti kontinuiteto naselitve večine gradišč skozi vso železno dobo. Grobne najdbe kot izkopavanja na Vačah, Libni, Stični jasno pričajo o tem, da je bilo gradišče osnovna oblika naselbine tako v halštatskem kot latenskem času.

Izkopavanje v Stični in na Libni (sl. 3) nam je pokazalo, da sta gradišči bili že v samem začetku zastavljeni v vsem svojem obsegu, da so bile utrdbene konstrukcije obnavljane in obstaja kontinuiteta poselitve ne glede na odločilne politične, vojaške in mogoče celó etnične spremembe. Podobne zaključke lahko prenesemo na številna druga gradišča, kjer poznamo samo grobno gradivo ali stara slabo objavljena naselbinska izkopavanja (Vače, Šmihel itd.). Presenetljivo je dejstvo, da naselbine-gradišča z razvojem v železni dobi ne rastejo, temveč ostajajo pri velikosti zasnovani ob samem začetku.

Z okupacijo in priključitvijo našega ozemlja rimskemu cesarstvu konec 1. stoletja pr. n. š. prenehajo gradišča-naselbine obstojati. Ne samo administrativna prepoved zmagovalca, povezana z rušitvijo fortifikacij in opustitvijo višinskih postojank, temveč tudi nov način gospodarskega življenja in izgradnja glavnih prometnih poti, križišč in razvoj mest — Nauportus, Emona, Celeia, Poetovio, Nevioudunum — je pripomoglo k opustitvi naselbin tipa »gradišča« in v novem družbenem redu k ustanovitvi novih vaških zaselkov, mestnih središč in posameznih kmečkih gospodarstev. Nekatera gradišča, kot kažejo sporadične naselbinske in grobne najdbe, predvsem na Notranjskem in Krasu, pa so živela naprej tudi v prva stoletja n. š. (npr. Volčji grad, Čepna pri Knežaku). V kasni antiki, ko je pretila nevarnost rimskemu cesarstvu, pa se na strateško pomembnih gradiščih znova pojavijo utrdbe kot npr. na Libni (sl. 3, sl. 12) ali na Velikih Malencah.¹⁹

¹ *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa* (Bratislava 1974). *Utvrdena ilirska naselja*, Posebna izdanja 24, Centar za balkanološka ispitivanja 6 (Sarajevo 1975).

² *Erster Bericht der Präh. Commission, Denkschriften der math.-naturwiss. Classe der k. Akad. der Wissenschaften* 42 (1879) 30 ss.

³ A. Müllner, *Argo* 1 (1892) 25 ss; Idem, *Geschichte des Eisens* (1909) 41 ss;

⁴ J. Pečnik, *Izvestja muz. društva za Kranjsko* 4 (1894) 6 ss. S. Rutar, *Izvestja muz. društva za Kranjsko* 3 (1893) 1 ss.

⁵ C. Marchesetti, *I castelli preistorici di Trieste e della regione Giulia* (Trieste 1903).

⁶ W. Schmid, *Mitt. der Präh. Komm.* 2 (1915) 229 ss; Idem, *Mitt. der Präh. Komm.* 4 (1924) 365 ss; Idem, *15. Bericht RGK* (1925) 178, 180 ss.

⁷ O. H. Frey, *Varstvo spomenikov* 13—14 (1968-69) 17 ss.

⁸ S. Gabrovec, *Überblick über eisenzeitliche Befestigungen in Slowenien, Utvrdena ilirska naselja* (Sarajevo 1975) 59 ss.

⁹ S. Gabrovec, *Varstvo spomenikov* 17—19 (1974) 25 ss.

¹⁰ D. Svoljšak, *Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči, Goriški letnik* 1 (1974) 5 ss.

¹¹ M. Guštin, *Arheološki pregled* 17 (1975) 42 s, T. 20; Idem, *Libna, Posavski muzej Brežice* 3 (1976) 13 ss.

¹² E. Boltin, *Arh. vestnik* 18 (1967) 163 ss.

¹³ V poglavju o tipologiji gradišč ne citiramo posameznih objav skic oziroma načrtov — zato cfr. bibliografijo v *Arheološka najdišča Slovenije* (1975).

¹⁴ Okrog stiškega gradišča je ohranjenih okrog 140 gomil. V letih 1960—1964 je S. Gabrovec izkopal eno z 183 grobovi, leta 1974-75 pa manjšo z okrog 30 grobovi.

¹⁵ Za grobišče v Mostu na Soči obstoja upravičena domneva, da ne pripada eni sami nasebini, temveč da pred-

stavlja osrednje grobišče za Posočje in dolino Bače.

¹⁶ B. Perc, *Arh. vestnik* 13—14 (1962-63) 375 ss.

¹⁷ Gradišče v Škocjanu še ni bilo raziskano, medtem ko tudi še ni objavljeno poročilo in rezultati izkopavanj z Brnjeve gore.

¹⁸ M. Guštin, *Arh. vestnik* 24 (1973) 461 ss.

¹⁹ B. Saria, *Glasnik muz. društva za Slovenijo* 10 (1929) 12 ss; Idem, *Glasnik muz. društva za Slovenijo* 11 (1930) 5 ss.

TYPOLOGIE DER EISENZEITLICHEN RINGWÄLLE IN SLOWENIEN

Zusammenfassung

Die archäologischen Tagungen in Smolnice in der Slowakei und später in Mostar sind wesentliche Marksteine der Erörterung und Darlegung unseres Wissens von den eisenzeitlichen Siedlungen im weiteren Bereich der südosteuropäischen Regionen.¹

Bereits Ende des 19. Jahrhunderts richteten die damaligen Archäologen in Slowenien ihr besonderes Augenmerk auf die vorgeschichtlichen Siedlungen, namentlich befestigte Ringwälle, die mit ihren gut erkennbaren Wällen die Fachleute auf ihre Existenz aufmerksam machten. K. Dežman und F. Hochstetter haben als erste einige Skizzen und Pläne von Ringwällen veröffentlicht,² A. Müllner und J. Pečnik aber als erste das Freilegen der Siedlungsschichten von Šmihel und Magdalenska gora³⁻⁴ in Angriff genommen. Schon im Jahre 1903 hat C. Marchesetti ein ausserordentlich synthetisches Werk veröffentlicht, worin er zum Teil in Wort, zum Teil in Bild über 140 Ringwälle und andere vorgeschichtliche Fundstätten berichtete.⁵ Mit den praktischen Forschungsarbeiten begann W. Smid, indem er in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts Grabungen in zahlreichen Ringwällen Sloweniens durchführte. Der Grossteil seiner Arbeiten ist nicht publiziert worden, so dass seine Forschungen ohne die erforderliche Dokumentation geblieben sind.⁶

In den sechziger Jahren haben O. H. Frey und S. Gabrovec abermals das Interesse für die Ringwälle geweckt und die erste grundlegende Dokumentation angelegt.⁷ Die Freilegung des *Cvingers* oberhalb von Vir bei Stična war unter der Leitung von S. Gabrovec der Auftakt zur planmässigen Erforschung von Siedlungen und Befestigungskonstruktionen. Die systematische sechsjährige Aushebung von Schichten und Befestigungsphasen hat gute historische Ergebnisse geliefert und ausserdem einige Archäologen der jüngeren Generation ausgebildet, die mit dem erforderlichen Wissen an die planmässige Erforschung der vorgeschichtlichen Siedlungen in Slowenien werden herangehen können.⁸⁻⁹

Die schnelle urbanistische Entwicklung hat die Freilegung des ersten ausgegrabenen Hallstatt-Hauses in Most na Soči (Sv. Lucija) gefördert. Die von D. Svoljšak seit dem Jahre 1972 geleiteten Forschungen haben bisher schon vier eisenzeitliche Gebäude zutage gebracht, von welchen drei in die jüngere Hallstattzeit, das vierte aber in die späte La-Tene-Zeit gehören.¹⁰

Die Sondierungen auf Libna in den Jahren 1975-76 haben in mancher Hinsicht die Resultate aus Stična bestätigt, in einigen Punkten gibt es jedoch zwischen diesen beiden Ringwällen auch Unterschiede, was eine Folge ihrer geographischer Entfernung, sowie der Nähe Libnas zum Balkan und dem pannonischen Raum ist.¹¹

TYOLOGIE

Wegen des charakteristischen Landschaftsbildes der einzelnen Regionen Sloweniens kann man die Ringwälle schon ihrem äusseren Bild nach in zwei basische Gruppen teilen: die Ringwälle des Karstes und Unterkrains (Dolenjsko — zu welchen auch alle Ringwälle des nördlichen und des östlichen Sloweniens gerechnet werden). Für die Ringwälle auf dem Karst ist kennzeichnend, dass sie ausschliesslich aus Stein erbaut sind, und für jene in Dolenjsko, dass sie Erdwälle oder Trockenmauern aus Stein bzw. eine Kombination beider Bautechniken aufwiesen.

Wenn man die Grösse der Ringwälle unberücksichtigt lässt, kann man die eisenzeitlichen Siedlungen Sloweniens mit Hinsicht auf den heutigen Stand der archäologischen Fachwissenschaft zweckdienlich nach folgenden Merkmalen einordnen: Lage und Standort der Ringwälle, die Systeme der Befestigungsmauern, die Konstruktion der Befestigungsmauern und die Konstruktion des Eingangs.¹³

I. LAGE UND STANDORT DER RINGWÄLLE

- a) *Typ des niedrigen Ringwälls in Form eines Plateaus.* In der Regel sind diese Siedlungen mit grossem Areal auf sanft abfallenden Anhöhen angelegt, die wegen des Ausbaus einer starken Befestigung terrassenförmig wirken. Charakteristische Beispiele dafür sind: Stična (Abb. 6), Velike Malence bei Brežice, Šmihel bei Postojna, Turiška vas bei Tinje und Vinica in der Bela Krajina.
- b) *Typ des Ringwalls auf dem Gipfel einer Anhöhe.* Dies ist der häufigste Typ des Ringwalls von unterschiedlichem Umfang, obwohl diese Ringwälle, ausser in Ausnahmefällen (Vače, Vinji vrh bei Šmarjeta) nicht die Ausdehnung des Typs I a erreichen. Die meisten slowenischen Ringwälle sind diesem Typ zuzurechnen: Libna (Abb. 11), Magdalenska gora (Abb. 7), Poštela (Abb. 9), Cvinger bei Dolenjske Toplice (Abb. 8), Kučar (Abb. 10), usw.
- c) *Typ des Ringwalls in der Ebene.* Siedlungen dieses Typs kommen namentlich auf der Karsthochebene vor, wo Überfluss an Steinen herrscht, woraus starke und hohe Befestigungen erbaut wurden — z. B. Volčje (Abb. 5: 2) und Sveto bei Komen.
- d) *Typ des Ringwalls an einer Felswand.* Auf hohen Gebirgskämmen sind die Ringwälle so erbaut, dass sie sich an einer Seite an eine Felswand lehnen, während die anderen Seiten durch Trockenmauern gesichert sind. Beispiele: Čepna (Abb. 5: 8), Silentabor (Abb. 5: 10), Gradišče Knežak (Abb. 5: 7), Kerin (Abb. 5: 5), Socerb usw.
- e) *Ringwäll im Flussmäander.* Gänzlicher Ausnahmetyp eines Ringwälls, der bei uns verhältnismässig selten ist. Die Siedlung ist im Mäander eines Flusses angelegt, wie z. B. Pusti gradec in der Bela Krajina oder Marof in Novo mesto.

II. SYSTEME DER BEFESTIGUNGSMAUERN

- a) *Einfache Ringwälle.* Ringwälle mit einfachem Befestigungswall, wie z. B. Zagrajec (Abb. 5: 1), Selce (Abb. 4), Magdalenska gora (Abb. 7), usw.
- b) *Ringwälle mit Quermauern oder -wällen.* Bei einigen Ringwällen ist die Hauptmauer durch kleinere Wälle aufgeteilt und so das Innere der Siedlung in mehrere Teile aufgegliedert. Eine charakteristische Konstruktion dieses Ringwalltyps ist Stična (Abb. 6) wo die Hauptmauer im 7. Jahrhundert, die Quermauer, welche die Siedlung in Akropole und in *civitas* unterteilt, aber im 1. Jahrhundert erbaut wurde. Weitere Beispiele dieser Gruppe sind noch die Siedlungen auf Vače und Poštela (Abb. 9).
- c) *Ringwälle mit Hilfs- oder Nebenwall — Annex.* An die Hauptmauer schliesst sich noch einen Nebenwall an, der entweder der zusätzlichen Verteidigung in sanfter abfallenden Geländen oder zum Eingang in die Siedlung dient, oder auch einen zusätzlichen Wirtschaftsraum darstellen könnte. Diesen Typ repräsentieren: Libna (Abb. 11), Slavina (Abb. 4), Kerin über Pivka (Abb. 5: 5), Sv. Mihael bei Storje (Abb. 5: 12), Volčji grad (Abb. 5: 2), Sv. Martin bei Komen (Abb. 5: 3), Knežak (Abb. 5: 7).

III. KONSTRUKTION DER MAUERN ODER WÄLLE

Anhand der Grabungen in letzter Zeit und der Vergleiche mit den Daten älterer Grabungsaktionen können drei basische Befestigungstypen unterschieden werden.

- a) *Zwei parallele Holzzäune, innerhalb derer Lehm aufgeschüttet ist (Abb. 1, A).* Der Zaun kann aus Brettern (Libna) oder mittels Flechtwerk (Magdalenska gora) verfertigt sein und der Abstand zwischen den Zäunen beträgt 1 m. Diese Art der Befestigungskonstruktion ist noch nicht endgültig erforscht, die Grabung auf Libna hat nämlich nur ein Profil und kein Planum ergeben (Abb. 12).
- b) *Erdwall mit Palisade (Abb. 1, B).* Die Grabung auf Libna hat das Bestehen eines Erdwalls bestätigt. Eine derartige Konstruktion gibt es sowohl in den ältesten Phasen des Hauptwalls als auch in der II. Phase des Nebenwalls (Abb. 12). In der Steiermark ist eine mittels Flechtwerk verfertigte Palisade aus Poštela bekannt, und auch die Gräben vor dem Erdwall sind ihr Bestandteil. Auf Libna ist der Erdwall der Phase II noch zusätzlich mit ausgesuchten Steinen und Schotter befestigt (Abb. 2, B, Abb. 12).
- c) *Steinerne Trockenmauer des Typs Stična (Abb. 1, C).* Sie besteht aus zwei bis drei Meter breiten Steinfronten, zusammengesetzt aus ausgesuchten größeren Steinen, dazwischen sind aber kleinere, mit Lehm vermischte Steine gestreut. Die Mauer war durch vertikale Holzpfähle und eine Erdaufschüttung an der Aussen-seite verstärkt, die den Zugang erschweren sollte. Dieser Trockenmauertyp kommt in Stična bei allen hallstädtischen Bauphasen vor, und scheint ebenso auf Libna in der Phase IV vertreten gewesen zu sein (Abb. 3).
- d) *Das Steinhangpflaster.* Die Pflasterung der Abhänge weist darauf hin, dass sie eine Komponente der Verteidigungstechnik in den Ringwällen Sloweniens bildet. Die gut bezeugte Pflasterung in mehreren Phasen gehört in Stična in die La-Tène-Zeit, ähnlich auch die Pflasterung auf Vače. Diese Technik sollte vor allem der Reiterei den Zugang zu den Trockenmauern des Ringwalls vereiteln.

IV. KONSTRUKTION DES EINGANGS

- a) *Einfaches Tor (Abb. 2, A).* Ausserordentlich häufiger Eingangstyp, bei dem Trockenmauer oder Wall an einer bestimmten Stelle einfach unterbrochen und ein Eingangstor zur Siedlung eingesetzt wurde. Einen solchen Eingangstyp findet man z. B. bei den Ringwällen Volčji grad (Abb. 5, 2), Sv. Martin bei Komen (Abb. 5: 3), Cvinger bei Dolenjske Toplice (Abb. 8), Dobrnič, usw.
- b) *Verstärktes einfaches Tor (Abb. 2, B).* Es handelt sich um einen Tortyp, der durch sanfte Krümmung der Trockenmauer etwas nach innen gedrückt oder zusätzlich durch eine stärkere Mauer bzw. durch Erweiterung in Türme verstärkt ist. Charakteristische Vertreter derartiger Eingänge findet man in den Ringwällen Knežak (Abb. 5: 4), Trnovo bei Ilirska Bistrica (Abb. 5: 11), Dolnji Zemon (Abb. 5: 6), Vinkov vrh.
- c) *Tangentialtor (Abb. 2, C).* Ein Arm der Trockenmauer reicht über den anderen hinweg und so ist das Tor bzw. der Zugang dazu besser geschützt und schwerer einnehmbar. Tangentialtore befinden sich an zahlreichen Fundorten: Magdalenska gora (Abb. 7), Selce bei Slavina (Abb. 4), Zavrh bei Spodnja Slivnica, Ringwall bei Pijava gorica, usw.
- d) *Zangentor (Abb. 2, D).* Die beiden Arme der Trockenmauer sind an einer entsprechenden Stelle nach innen gezogen; die Eingangsgasse ist in der Regel 20 bis 35 m lang, und das Tor selbst war tief im Inneren der Siedlung gut abgesichert. Dieser Tortyp ist z. B. auf Slavina (Abb. 4), Libna (Abb. 11) und Smihel bei Postojna bekannt.

SCHLUSSWORT

Die archäologische Karte Sloweniens verzeichnet gegenwärtig über 450 vorge-schichtliche Ringwälle, Siedlungen und Wohnstätten eisenzeitlicher Bewohner des slowenischen Raumes. Verglichen mit anderen Zeiträumen stellt dies eine ausser-

ordentliche Dichter dar, was erst dann völlig verständlich sein wird, wenn wir werden ergründen können, ob einige Ringwälle lediglich Fluchtbürgen (*refugii*) waren, oder ob es sich um nur zeitweilige Siedlungen handelt, bzw. ob wir es mit Siedlungen zu tun haben, die alle zu Beginn der Eisenzeit entstanden und bis hin zur römischen Annexion bestanden.

Ausser seltenen Ausnahmen (Škocjan, Brinjeva gora) kommen die Ringwälle in Slowenien erst im 8. Jahrhundert auf, bzw. in der Ha C 1 Stufe der mitteleuropäischen Chronologie. Aus älterer Zeit, nämlich aus der Periode der Urnenfelderkultur, ist nur in Ormož eine mit hohem Erdwall befestigte Siedlung nachgewiesen,¹⁶ während z. B. von Škocjan und Brinjeva gora nicht bekannt ist, ob sie in der späten Bronzezeit befestigt waren oder nicht.¹⁷ Die Analyse der Grabfunde bei den Ringwällen von Notranjsko und dem Karst hat ergeben, dass in dieser Region alle Ringwälle im 8. Jahrhundert einsetzen und dass hier ausser bei Škocjan keine (befestigte?) Siedlung älterer Zeit anzunehmen ist.¹⁸ Ähnliche Schlussfolgerungen bestätigen auch die Grabfunde in den übrigen Ringwällen Sloweniens, wobei die Kontinuität durch die ganze Eisenzeit hindurch hervorgehoben werden muss. Die Aushebung der Siedlungsschichten in Stična und auf Libna (**Abb. 3**) zeugt deutlich vom unmittelbaren Übergang der älteren in die jüngere Eisenzeit.

Mit der Okkupation und Annexion des slowenischen Territoriums durch das römische Kaiserreich am Ende des 1. Jahrhunderts v. u. Z. hörten die Ringwall-Siedlungen auf, weiter zu bestehen. Nicht nur das administrative Verbot des Siegers, verbunden mit der Zerstörung der Fortifikationen und der Aufgabe der Höhenposten, sondern auch die neue wirtschaftliche Orientierung sowie der Ausbau der Hauptverkehrswege und Kreuzungen, Entwicklung von Städten — *Nauportus*, *Emona*, *Celeia Poetovio*, *Neviodunum* — trugen zur Aufgabe von Siedlungen des Typs Ringwall bei und führten dann in der neuen Gesellschaftsordnung zur Gründung neuer Stadt- und Dorfniederlassungen sowie einzelner Bauernhöfe. In der Spätantike, als dem römischen Kaiserreich Gefahr drohte, erscheinen jedoch in strategisch wichtigen Ringwällen abermals Fortifikationen, wie z. B. auf Libna (**Abb. 3**) oder in Velike Malence.¹⁹